

Canan-Yıldırım Kog

LÜTFÜ ERİŞÇİ

TÜRKİYEDE
İŞÇİ SINIFININ TARİHİ

(Özet olarak)

Dr. Niyazi Akınaya
Armağanı

KUTULMUŞ BASİMEVİ, İSTANBUL — 1951
Cağaloğlu Yerebatan Cad. No. 35 Tel. 28676

LÜTFÜ ERİŞÇİ

TÜRKİYEDE İŞÇİ SINIFININ TARİHİ

(Özet olarak)

KUTULMUŞ BASIMEVİ, İSTANBUL — 1951
Cağaloğlu Yerebatan Cad. No. 35 Tel. 28676

İŞÇİ SINIFININ DOĞUŞ DEVRİ

Osmanlı İmparatorluğunda müteşebbis ve sermayedar sınıfın teşekkülüne muvazi olarak, bugünkü vasıflarda işçi (1) sınıfının doğuşuna ait ilk tezahürler Ondokuzuncu Yüzyılın birinci yarısında başlamıştır (2).

Ondokuzuncu Yüzyılın ikinci yarısının daha ilk senelerinde ise, bilhassa modern harb vasıtaları, mensucat, gıda, kâğıt ve matbaa sanayii, nüve halinde de olsa, kurulmuş bulunuyor ve yalnız Osmanlı sanayi işçisi, her halde, onbinleri aşıyordu. Teknisiyen ve usta zümresini ecnebilerin (3), Rum, Yahudi ve Ermenilerin teşkil ettiği sanayi işçisi arasında kadınlar da hayli kabark bir yekûn tutuyordu.

Aynı senelerde bir yandan da «işçinin ücreti lâyika ve kendi rızası» ile çalıştırılması fikri artık bâzı kanunlarda yer buluyorsa da (4) Mecelledeki icarei âdemi bahsi bir yenilik

(1) — Ondokuzuncu Yüzyıldanberi lisanımızda amele, rencper, ırgat, emekçi, eir, gündelikçi aynı mânalarda kullanılmakta ise de, bunlar arasında işçi tâbiri son senelerde katı olarak taammüm etmiştir.

(2) — 1845 tarihli «Polis Nizamı»nın «işini gücünü terk ile mücerret tatili mesalibi ibat garzinde olan amele ve işçi makulelerinin cemiyetlerinin def' ve izalesiyle ihtilâl vukuunun önü kestirilmesinden» bahseden 12 nci maddesine bakılırsa bu ilk tezahürler arasında grevlerin de bulunduğu zannedilebilir.

(3) — Mensucatta (Hereke ve Bakırköy fabrikalarında) Avusturyalı ve Alman, Tersanede İngiliz ve Belçikalı, Ereğli kömür madenlerinde Hırvat işçiler çalışıyordu.

(4) — 1863 tarihli Maden Nizamnamesinde sarahaten böyle bir hüküm mevcuttur (madde 25). 1866 tarihli Ereğli Madeni Hümayun İdaresi Nizamnamesinde de benzeri bir hüküm varsa da (madde 22), «işçinin ahval ve hareketini tahtı rapı ve intizama almak ve bu veçhile işe sekte vermemekten» de bahsedilmektedir.

ihtiva etmiyor, bazı sahalarda ise işçi gündeliklerinin tespiti hususunda eski defter usulü devam ediyordu (5).

Diğer taraftan kalifiye işçi yetiştirmek maksadiyle Rumelide kız çocuklar üzerine yapılan bazı tecrübelerden sonra, yüksek ücretlerle «sanayide, Avrupadan gelen adamların işlemekte olduğu» İstanbulda da büyük fabrikalara bağlı sanayi mektepleri kurmak teşebbüsüne geçiliyordu. Bu arada İstanbulda bir de Ameleperver Cemiyeti kurulmuştu (1871).

Fakat, yeni sınıai hayatın icaplarını gayrikâfi islahat karşılamıyordu. Filvaki iş günü örfü beldeye göre tayin ediliyor; ücretler 4-7 kuruş arasında bulunuyor ve üstelik zamanında ödenmiyordu.

Böyle bir durum karşısında işçilerin, haklarını kendileri aramaktan başka çareleri kalmıyordu. Filvaki 1872 senesi ocak ayının sonlarında İstanbul tersaneleri işçisi, yevmiyelerin verilmemesi yüzünden grev yapıyor, aynı işçilerden 500-600 kişilik İslâm-Hıristiyan bir grup Babâlide sadrazama ve cuma selâmlığında padişaha dilekçe vermeye teşebbüs ediyor ve gazetelerden de «hali zicret ve sefaletlerinin umuma bildirilmesini» istiyorlardı.

Gene o senenin temmuzunda, Beykoz kundura dikimhanesinde 300 amelinin, gazetelere «ücretlerin nizamında alınmadığını» bir vesile ile bildirmeleri birbirini takibediyordu.

Aynı sıralarda, Osmanlı Türk münevver ve işçileri arasında dünya işçi hareketleri ve sosyalizmle alakâ açığa vuruluyordu. Hattâ Paris'te 1871 Komün ihtilâline bazı Osmanlı münevverleri de karışmıştı.

Bu itibarla, 1876 da Kanunu Esasinin neşrinde, islahatçı hareketleri destekleyen tezahürler arasında Osmanlı işçilerinin tezahüratı ve sürüp giden «feryatlarının» rol oynadığında hiç şüphe yoktur (6).

(5) — Takvîmî Vekayi 1264, Sayı 392.

(6) — Bu hakikati, o sıralarda İngilterenin İstanbul sefirliğini yapan Henry Elliot bile itiraf etmektedir.

Fakat gayrimütecânis bir memleket bünyesi içinde, bir taraftan halk kitlelerinin kâfi derecede teşkilâtı desteğinden mahrum olması yüzünden ve diğer taraftan da faaliyetleri genişliyerek birbirleriyle çatışmaya başlayan ecnebi entrika ve provokasyonları yüzünden, Birinci Meşrutiyetin ömrü pek kısa olmuş ve semeresi de tabii olarak mahdut kalmıştır.

Bu sıralarda Gota programını benimseyerek «sosyalizm programının her bendinin Şeriatı Ahmediyeye muvafık olduğu» (7) ileri sürülmesi de ayrıca dikkate değer bir hâdise olduğu muhakkaktır.

(7) — Tereümanı Şark, İstanbul, 10 haziran 1878.

YARI MÜSTEMLEKE DEVRİNDE İŞÇİ SINIFI

Meclisi Mebusanın kapanıp da, memleketi ecnebilere peşkeş çeken saray idaresi ve istibdadının hâkim olduğu müteakip senelerde, zirai istihsal normal gelişme imkânlarını tamamen kaybetmiş bir duruma sürüklenirken, yerli sınıai teşebbüsler duraklamış bulunuyordu. Ancak, türlü ecnebi nafia işletmeleri ve bazı şehirlerde, gene çoğu ecnebilere elinde bulunan mahdut sınıai maddeler manipilasyon sanayii tenevvü etmiye başlamıştı.

İş günü 16 saati buluyor, muvakkat ve acemi işçilerin aldığı ücretler, hayat şartlarının ağırlaşmasına rağmen 6-7 kuruşu geçmiyor, zirai sahada ise birkaç kuruşu iniyordu. Büyük şehirlerle beraber bilhassa İstanbulda «yevmiyelerin kısmi âzamını alan müstekreh kulübeler» (8) yığın halinde işçi varoşları teşekkül ediyordu.

Bilhassa ecnebi işletmelerde istismar had bir safha arz ediyordu. Meselâ «yerli amele bir lokma kuru ekmek, iki çürük zeytinle geçinir» sözünü dilinden düşürmeyen (9) Alman emperyalizminin tipik mümessillerinden bir umum müdürün idaresindeki Anadolu Demiryolu Şirketi, 5 kasım 1899 tarihli bir tahriratla, saat başına verilen ücret hesabından ögle yemeği, defi hâcet gibi zaruri ayrıntılarda geçen müddetin tenzihini emrediyordu (10). Aynı işletmede, inşaat işlerinde çalışan işçilerin, iş başına geliş müddetlerinin mesaiye dahil olması dolayısıyla, bataklık iş yerlerinde yatıp kalkmaları mecburiyeti konuyordu (11).

(8) — İstanbul Ticaret Odası Gazetesi, 1887, sayı 47.

(9) — Anadolu-Bağdad Demiryolları İdaresinin İlgüzü, Dr. Arhan-gelos Gavril, İstanbul 1327, sayfa 161.

(10) — Keza, sayfa 165.

(11) — Keza, sayfa 166.

Hattâ bir işçiye müsait rapor veren şirket doktoruna «tıbbıyî şirketin daima, her şeyden evvel, idarenin menafii umumisini nazarı dikkatten dır bulundurmaması» (12) bildiriliyor.

Reji idaresinin türlü işletmeleri ve diğer ecnebi nafia işletmelerinde anlayış kadar ücret ve çalışma şartları aynı karakteri arz ediyordu.

Diğer taraftan «Devairi Askeriye» ye merbut fabrikalarda çalışan işçiler de tahammülsüz bir baskı altında idi. Bu fabrikalara ait nizamnameye göre, «amele, kendisine havale olunan bir işi işlemekte rahavet gösterir veya fevkinde bulunacak usta ve ustabaşılardan vazifesine dair ahz ve telâkki edeceği tenbihatı isga etmezse tard» olunuyordu (madde 27) (13).

Kadın ve çocuk işçiler gittikçe fazlalıyor. Bilhassa mensucat sanayiinde ötedenberi çalışmakta olan kız çocuklar ve kadınlar, diğer sanayi şubelerinde kullanılmıya başlanmıştı. Meselâ 1897 de İstanbulda Kibrit Fabrikasında çalışan 201 işçinin 121 i kadın ve kızdı (14). Bakırköy Bez Fabrikasında çalışan 1.000 işçinin yarısını çocuklar teşkil ediyordu.

Artan proleterizasyon ve yerli iş şartlarının ağırlığı ve ücretlerin düşüklüğü (15) dolayısıyla memleket dışına,

(12) — Keza, sayfa 179.

(13) — A. Macit, bu sıralarda Tophane ve Zeytinburnu fabrikalarında işçi durumunu sefil ve meğum sıfatlarına layık görmektedir. Bk. Çocukların Ameleliği, Sayı Amel mecmuası, İstanbul 1910.

(14) — Devleti Osmaniyenin 1313 senesine mahsus istatistik umumisi, İstanbul 1316.

(15) — Ücretlerin seyri hakkında umumi bir istatistik mevcut değilse de, 1323 senesine ait Maadin istatistikinde Ergani Bakır Madeninde çalışan işçilerin aldığı ücretleri gösterir cedvel bir fikir verebilir. Bu cedvelde göre ücretler muhtelif senelere göre şöyle değişmiştir :

Yıllar	senelerinde 4 kuruş
1849 — 1862	4
1863 — 1872	4
1873 — 1880	5
1881 — 1890	5
1891 — 1899	6

bilhassa Amerika'ya, gittikçe artan bir hırcet başlamıştı. Yirminci Asra kadar - bir aralık menedilmesine rağmen - Amerika'ya gidenler yüzüne yaklaşıyordu.

Böyle bir durum içinde işçinin, hak ve menfaatlerini her hangi bir şekilde savunmasına hiçbir imkân verilmiyordu. Fabrika müdüriyetlerine muhafazai hukuk zmnında herhangi müracaat sürgüne neticeleniyordu. İşçi cemiyetleri kurmak şöyle dursun, hattâ «amele tahriri» bile menedilmişti (30 temmuz 1305 tarihli nizamname).

Bununla beraber 1895 te gizli İttihat ve Terakki ve diğer cemiyetlerin hürriyetçi faaliyetlerine muvazi olarak Top-hane fabrikaları işçilerinden bir grup gizli «Osmanlı Amele Cemiyeti» ni kurmuşlardır. Bu cemiyet Avrupada bulunan Türk hürriyetçileriyle muhabere etmek yolunu bulduğu gibi, işçilerin elim vaziyetini eiden geldiği keredte matbuata aksettirmeye çalışıyordu. Takriben bir senelik faaliyetten sonra Osmanlı Amele Cemiyeti'nin müessisleri tevkif ve sürgün suretiyle dağıtılmışsa da aynı maksat etrafında memlekette ve Paris'te bazı teşebbüsler bunu takibetmiş (16) ve işçilerin hürriyet mücadelelerindeki rolü gittikçe büyümüştür.

Şirketi Hayriye, Feshane ve Hereke gibi işletmelerde memur ve müstahdemın sandıkları kurmak teşebbüsleri de işte bu sıralara tesadüf etmektedir. Şüphesiz bu sandıkların tamamen gösterişten ibaret (17) olduğunu işçiler çok iyi anlıyorlardı.

1908 Temmuzunda saray istipdadının yıkılmasında işçi sınıfının âmililer arasında olduğu asla inkâr edilemez. Filvaki ağustos ve Eylül aylarında birbirini takriben

(16) — Ağâh'ın konferansından naklen, Aydınlık Mecmuası, sayı 3, İstanbul 1921.

(17) — Bunların arasında Şirketi Hayriye müstahdemini için çıkarılan 8 mayıs 1309 tarihli bir kararnameye göre, tayfalarla aylık ameli daine maaşlarının % 4 üni adidat vermek şartıyla tekaüt hakkında istidafed ettiriliyordu. Fakat tekaüt hakkını kazanmak için müessesede tamam 25 seneye çalışmış (madde 2) bulunmak lâzım geliyordu.

ilân edilen otuz yakın grevin (18) ekseriyeti yalnız tahammülsüz iş şartlarının haklı tepkisi değil, Manastır'da başlayan meşrutiyetçi hareketi tamamiyan tezahürlerdi.

Bu duruma rağmen, birdenbire iktidara doğru yükselip hürriyet önderliğinden vazgeçen İttihat ve Terakki Cemiyeti, henüz istibdat bakayası olan hükümetin ecebî sermayedarlarıyla el ele vererek grevleri kanla bastırmasına ve sendika teşebbüslerine bir muvakkat kanunla sed çekmesine (19) mâni olmuyordu.

Hattâ İttihatçı matbuatta Osmanlı işçisi ile diğer memleket işçileri arasındaki farktan bahsedilerek aynı metalibatta bulunulamyacağı iddiaları bile ileri sürülüyordu.

Fakat ne olursa olsun, işçi sınıfında teşkilatlanma hareketi de başlamış bulunuyordu. Eski Osmanlı Amele Cemiyeti müntesipleri Osmanlı Terakki Sanayi Cemiyeti'ni (ağustos) kuruyorlar; Şark Demiryolları ve Anadolu Demiryolu işçilerinin ayrı ayrı sendika teşebbüsleri, cemiyeti uhuvvetkânelere tebeddül etmekle beraber, tahakkuk ediyor, Mürettibîni Osmanlı Cemiyeti faaliyete geçiriyor ve hattâ dünya işçi teşkilatlarıyla birleşme temayilleri belirliyordu.

Bu sıralarda 31 Mart isyanını (20) müteakip İstanbul ve civarında ilân edilen idareî örfiye, işçi sınıfı üzerinde yeni bir baskı vasıtası olmuştur. Bu hâdise, meselâ Anadolu Demiryolları Şirketinin «Dersaadet müdüriyeti ekâbir memurinine bir cesareti fevkalâde bahşetmiş, eskiden idarenin

(18) — Bakınız 1908 de Ecebi Sermayesine Karşı İlk Kalkınmalar, Hüseyin Avni, İstanbul 1935, sayfa 17.

Bu grevlerin ekseriyeti ecebî şirketlere ait münaakale işletmelerinde yapılmıştır.

(19) — 25 Eylül 1324 (1908) tarihli Tatili İşgal Kanunu Muvakkati. Bu arada İttihat ve Terakki Cemiyeti meselâ Balıca madenlerindeki grevde âmil olmuş, fakat grev devam ederken ortaya gelen İttihat ve Terakki Cemiyeti müessesî mahallî idare âmirleriyle, cümle baston, grevlerin üzerine yürümüştür. (Mehmel Ali Aynı'nın hatıraları, İstanbul 1945, sayfa 59).

(20) — Bu isyanı irticaat mal etmek yanlışdır. Bizim şu araştırmamıza bakınız: 31 Mart İsyanı, Aylık Ansiklopedi, sayı 60, 1949 (Lütfü Eroğlu).

memur ve müstahdemine karşı deruhte ettiği taahhüddattan nükül ile vermiş oldukları sözleri inkâra kalkışmışlardır».

Müteakip aylarda Meclisi Mebusanda Tatili İşgal Kanunu hemen eski şekliyle müzakere ve bazı mebusaların bu kanunu, ecebî menfaatlerini müdafaa ile itham etmesine rağmen kabul olunuyordu (27 temmuz 1325).

Yalnız Meclisi Mebusan değil, meşrutiyet devrinin idarecileri de müstebit selefleri kadar kendilerini evvelâ ecebî müesseseye ve menfaatlerine hizmet etmekle vazifeli addediyorlardı.

İşçilerin türlü tazallum ve haklı şikâyetlerine aldırış edilmiyordu. Bilhassa ecebî işletmelerinde istismar ve baskı eksilmemiş, artmıştı. İstanbul Rıhtım Şirketi Müdürü Türk işçilerinin metalibatı karşısında «Fransız amelesine imtisal etmek istiyorsanız onlar adamdır» demiye kalkıyordu.

Fakat işçi sınıfında teşkilatlanma hareketi devam ediyordu. Bu arada, Uhuvveti Müstahdemın Muhtelite Cemiyeti, feshedilmiş bulunan Osmanlı Terakki Sanayi Cemiyeti yerine Osmanlı Sanatkâran Cemiyeti (nisan) ... kurulmuş; grevler tekrar başlamış — mayısta İstanbul tramvay işçileri ve müteakiben rejî işçileri grevi —, Sosyalist kulüpleri fazlalâşırken bir de kasım 1910 da Osmanlı Sosyalist Fırkası kurmak teşebbüsüne girişilmiştir (21). Fakat aralık ayında Sosyalist kulübleri kapatıldığı gibi, Osmanlı Sosyalist Fırkası kurucuları da divanı harbe veriliyordu.

1911 martında İstanbulda rejî işçileri arasında mevcut Amele İttihat Cemiyetinin federasyon teşebbüsü neticelenememiş, Selânik'te İştirak Amele Sendikası kurmak için yapılan müracaat sürüncemede bırakılmış, daha evvelden mevcut Drama ve Kavala'da bütün işçi sendikalarının faaliyeti önlenmek istenmiştir (22).

(21) — Bu fırka ve memleketimizde kurulan diğer siyasî teşekküller hakkında bizim şu araştırmamıza bakınız: Bizde Siyasî Cemiyet ve Partilerin Tarihçesi, Aylık Ansiklopedi, sayı 52, İstanbul 1948, (Lütfü Eroğlu).

(22) — Selânik'teki durumu 19 ekim 1327 tarihli, Selânik Valiliğinden Dahiliye Nezaretine yazılan bir tahrirat pek güzel açıklamaktadır:

Aynı sıralarda bir yandan da işçi sınıfının teşkilatlanma hareketi, esnaf cemiyetleri çerçevesinde, oyalanmaya çalışılıyordu (23). Tersanede, Hicaz Demiryollarında mahut müstahdemın tekaüt sandıkları kuruluyordu.

1912 senesinin ilk aylarında İstanbulda sendikalaşma hareketi tekrar canlanmıştır. Bu sıralarda bir Amele kulübünden başka terzi, şemsiyeci, döşemeci, mücellit, değirmenci, berber, bira fabrikası işçileri, ezcacı, Cibali rejî işçileri arasında sendikalar kurulmaya başlamıştır. Ayrıca Osmanlı Sosyalist Fırkası tekrar faaliyete geçmeye hazırlanıyordu.

Fakat bu sefer de Balkanların karışmasıyle harbin başlayıvermesi üzerine, sendikalaşma hareketi sekteye uğramış, hele 1913 senesi ocağında Babiâli darbei hükümetiyle yeniden ve kat'i olarak teassüs eden İttihat ve Terakki Fırkasının hâkimiyet ve baskısı altında türlü tevkif ve sürgünlerden sonra, diğer her türlü demokratik tezahürlerle beraber tamamen durmuş, bu vadide neşriyat (24) yapmak imkânı da kalmamıştır.

Bu sıralarda kadın ve çocuk işçilere mensucat sanayiinde % 50 den fazla — hattâ ipek ipliği sanayiinde % 95 —, ziraat ve hayvan mahsulları sanayiinde bir hayli — meselâ tütünde % 50 den fazla — ve diğer sanayi şubelerinde

Bu tahriratta «Selânik'te bilecümle amelenin sendikalar teşkili gittikçe tevessü ettiği.. Tedricen sosyalizm fikir ve hayatının inkişafıyla ticareti mahalliyenin mahvolacağı.. Bu itibarla ruhsat ilimühâberi itisunda tereddüt edilmiştir.. Ve nihayet ruhsatname verilmiş olan sendikaların men'i için bir Meclisi Vükelâ kararı alınması» lüzumu bildirilmektedir.

(23) — Bu türlü cemiyetlerden ilki olan Ekmekeçi Esnafı Amele Cemiyetinin maksadı şu idi: «Amelenin ustalara karşı riayetlerini ve işlerinde usulü dairesinde hareketlerinin temin edilmesi için bir kat daha dikkat ve itina edileceği gibi amelenin, fırın ustalarını izhar eden ahvalden içtiâbetmelerine sarfı mesai edilecektir (Nizamname madde 25).

(24) — Meşrutiyet senelerinde işçi ve sosyalist teşekküllerle ilgili mevcut neşriyat arasında İşçi (1909), Medeniyet (1910), Sosyalist (1910), İnsanîyet (1910), gibi gazeteler, İştirak (1909-1910), Sayı ve Amel (1912) gibi mecmualar vardır.

azçok yer verilen işletmelerde ücretler şöyle bir durum arz ediyordu (25):

Sanayi grubu	Ücret (kuruş)
Sanayii gıdaıye (ziraat ve hayvan mahsulleri sanayii)	11,8
Sanayii turabiye (ebniye ve inşaat sanayii)	13,8
Sanayii haşebiye	16,9
Sanayii nesciye	6,1
Sanayii kırtasiye (kâğıt ve karton sanayii)	11,7
Sanayii kimyeviye	13,7

Vasatiler böyle görünmekle beraber ücretler işletmelere göre, mahalli bakımdan ve hele kadın, erkek ve çocuk işçilere göre büyük değişiklikler gösteriyordu. Meselâ İngiliz The Oriental Carpet Manufactur Ltd. şirketinin halı tezgâhlarında çalışan on beş bin kadın ve çocuk işçinin ekseriyeti ancak 1,6 kuruş alabiliyorlardı.

Fabrikalarda ücret ödeme işleri o kadar başı boştu ki «100 işçi çalıştıran bir fabrikada amele hesabı kurşun kalemle duvar üstüne» (26) tutuluyordu.

İş günü 14 saati geçmekte devam ediyordu.

Sanayi merkezlerinde bile işçiler rutubetli, havasız, karanlık, ahr gibi yerlerde çalıştırılıyor, amelenin sıhhati için lâzım olan tertibata aldırış bile edilmiyor (27), verem gibi hastalıklar korkunç tahribat yapıyordu.

Birinci Dünya Harbine Osmanlı işçi sınıfı, kendi teşkilât ve siyasi teşebbüslerinden tamamen tecerrüd etmiş bir halde

(25) — 1329 ve 1331 seneleri Sanayi İstatistiği, İstanbul 1917.

(26) — keza.

(27) — Veremi Herkes Bilmelidir, Dr. Reşat Rıza, İstanbul 1330, sayfa 68.

girmiştir. «Ciheti askeriye» ye intikal eden işletmelerde işçi sınıfının umumi durumu, türlü mükellefiyetlerle, âzami derecede ağırlaşmıştır.

Harb senelerinde Osmanlı işçi sınıfında kadın ve çocuk nispeti bâriz derecede artmıştır. Bu arada üstelik «kadınları yapabilecekleri bilcümle işlere sevk etmek» maksadıyla Kadınları Çalıştırma Cemiyeti İslâmiyesi gibi cemiyetler de kuruluyordu. Küçük yetim çocukları sanayie mal etmek için darülitamlarda kurslar açılıyordu.

Eşya fiyatlarının birdenbire artmasına rağmen ücretler hemen hiç fark etmemiştir. 1915 senesinde muhtelif sanayi gruplarında ücretler şöyle idi (28):

Sanayi grubu	Ücret (kuruş)
Sanayii gıdaıye	14,2
Sanayii turabiye	11,7
Sanayii haşebiye	16
Sanayii kırtasiye	13,6
Sanayii kimyeviye	11,1
Sanayii nesciye	6,8

Bir yandan da, zaten mahdud olan kalifiye Türk işçilerinden binlercesi güya müttefik emperyalist Almanya'ya götürülüp çalıştırılıyordu, Sanayi mekteplerinin tensik işi bir Almancaya havale edilmişti (29).

(28) — 1329 ve 1331 seneleri Sanayi İstatistiği, İstanbul 1917.

(29) — İlk teşebbüslerden sonra bu türlü mektepler «hırefi zayıfın yeniden tesisi» maksadına tevccüh etmiş ve körleşmiştir. 1908 senesine kadar İstanbul Erkek Sanayi Mektebinin senelik mezun adedi vasatî 11 dir. 1908 den sonra ise senelik mezun adedi ancak 15 e çıkmıştı.

MİLLÎ KURTULUŞ ve MÜCADELE DEVİRİNDE İŞÇİ SINIFI

Birinci Dünya Harbi neticesinde çöken Alman emperyalizmi ve onun mümessili olan İttihatçılar dağılırken, imparatorluğun yarısından fazlasını zaten istilâ eden galip Fransız - İngiliz - İtalyan - Amerikan emperyalist cephesi, geri kalan memleket topraklarını, iktidara getirdikleri İttihatçılar vasıtasıyla elde edivermek istiyorlardı.

Fakat harb sonu şeraiti içinde kaynaşmaya başlayan geniş halk kitleleri karşısında, galip ve kanlı emperyalizmin sömürücülüğü kadar, saray ve yeni iktidarın sergüzeştçi ve baskıcı tavırını maskeleyesine vakit ve imkân yoktu. Aynı zamanda, türlü cilvelerine rağmen, meşhûk siyasi emellerinin tutunma ve oyalama şansı mevcut sayılamazdı. Netekim o sıralarda İstanbul işçilerinin karşısına çıkan mahdud bir usta ve memur zümresinin kurduğu Osmanlı Mesai Fırkası, kurucularından ibaret Sosyal Demokrat Fırka, eski Osmanlı Sosyalist Fırkasından arta kalan bir zümre tarafından kurulan Türkiye Sosyalist Fırkası hiçbir alâka bulamıyordu.

Böylece, emperyalist galipler için işgalden ve İttihatçı iktidar için de memleketi teslimden başka bir yol kalmıyordu. Fakat bu tarzı hareket daha başlar başlamaz memlekette tepki de birdenbire genişlemiş, türlü muntakalarda gizli milis teşkilâtlarıyla beraber arka arkaya kurulan Müdafaa Hukuk Cemiyetleri faaliyetlerini süratle artırmışlardır. Bütün bu cemiyet ve teşkilâtlar birkaç ay içinde birleşerek Anadolu ve Rumeli Müdafaa Hukuk Cemiyeti halinde büyük bir kuvvet olarak istilâcılar ve aletleri karşısına dikilivermiştir.

Bu arada İstanbulda İşçi Çiftçi Sosyalist Fırkası kurmak teşebbüsüne girişiliyordu (temmuz 1919).

Kısa bir müddet sonra gelip çatan seçimde Müdafaa Hukuk katı ekseriyeti elde etmiş, bu arada İstanbulda diğer sosyalist ve amele teşekküllerine nazaran, mebus çıkaramamakla beraber, İşçi Çiftçi Sosyalist Fırkası da daha iyi bir netice sağlamıştır.

Aynı zamanda müstevlilere karşı Anadolu hareketini her yönden destekleyen ve bu uğurda çalışan İstanbul işçileri arasında işçi cemiyetlerinin kurulması hareketi hızlanmıştır. Anadolu Şimendifer Amelesi Cemiyeti, Kasımpaşa Seyrisefain Amelesi Cemiyeti, Tramvay Şirketi Amelesi Cemiyeti ile beraber işçi derneği kuruluyor ve ayrıca Beynelmîlel İşçi İttihadına bağlı Beynelmîlel Deniz İşçileri İttihadı, Beynelmîlel Marangoz İşçileri İttihadı, Beynelmîlel Bina İşçileri İttihadı faaliyete geçmiş bulunuyordu.

1920 senesinin ilk aylarında galip emperyalizm, hemen bütün Anadolu'da teşkilâtlı bir hale gelen millî kurtuluş kuvvetlerine İstanbulu kapırmamak için bu şehri işgal (16 mart) ve Misakı Millîyi ilân eden Meclisi Mebusanı da dağıtıyorsa da Müdafaa Hukukun gayretleriyle 23 nisanda Ankarada Büyük Millet Meclisi toplanıyor ve bir de İcra Vekilleri Heyeti seçiliyordu.

İlk defa Sovyetler İttihadı tarafından tanınan Büyük Millet Meclisi Hükümeti programında ancak «dostluğunu fiilen ispat edecek devletlerin menafii iktisadiyesini memleketimiz menafii esasiyle telif ederek kabul etmekten» bahs ediyor; aynı sıralarda Müdafaa Hukukun resmî gazetesinde dahilî islahat hususunda da «Anadoluda gayet seri bir tekâmülle kapitalist âlemden uzaklaşarak ve onunla muzafferane mücadele ederek komünizm gayelerine kadar uzayıp giden yollardan atlıyacaktır» (30) deniyordu.

Diğer taraftan, türlü sebeplerle Bakü'da kongresini yapan (Eylül 1920) Türk Komünist Fırkası'nın faaliyetleriyle

(30) — Hâkimiyeti Millîye gazetesi, Ankara 1920, sayı 64.

İlgisi olmamakla beraber, Müdafai Hukukçular arasında sosyalizan maksatlara yer veren Yeşil Ordu teşkilatı kurulmuş bulunuyordu. Bu teşkilat kısa bir müddet sonra dağılıyorsa da, müntesiplerinden bilhassa imalatı harbiye işçileri tarafından desteklenen bir kısmı Halk İştirakiyun Fırkası, diğer küçük bir kısmı da bir Komünist Fırkası (31) kuruyorlardı.

İstanbul işçileri ise türlü yönden ve türlü şekilde Millî Mücadele hareketini fedakârane desteklerken, tramvay, tünel, Şirketi Hayriye, Haliç, seyrüsefer, şimendifer, havagazı işçileri mütemadiyen zam talebinde bulunuyorlar; 29 Eylülde tramvay işçileri, 13 Ekimde bir kısım Şark Demiryolları işçileri, 26 Ocak, 8 Şubat 1922 de gene tramvay işçileri grev ilan ediyorlardı. Artık umumi bir grevden bahsedilen İstanbulda gazeteler de, ister istemez, Nafia Nezaretini şirketleri iltizam etmekle suçlandırıyordu.

Bununla beraber Amele Siyanet Cemiyeti gibi, şirket işçilerinin kurduğu cemiyetlerin faaliyetleri ve işgal makamlarının aleti haline gelmiş değişmez başkanlı Türkiye Sosyalist Fırkası'nın provokasyonları İstanbul işçilerinin birleşmesini önliyordu. İşçi Derneği'nin bütün gayretlerine rağmen İşçi Teşkilatları Tevhit Konferansının (21 Temmuz 1922) müspet bir netice vermesine imkân (32) bırakılmıyordu.

Tam bu sıralarda Büyük Millet Meclisi Hükümeti de antiemperyalist mücadelede gayretleriyle beraber işçi sınıfı karşısında tavırını vazhen değiştirerek bazı vaatlerle ve bir de Havzaî Fahmiye Amele Kanununu (1 Eylül 1921) neşirle iktifa ve hele sosyalizan temayülleri tasfiye etmek yoluna

(31) — Bu fırka, programında sınıf mücadelesi ve mülkiyetin lâgvi gibi esaslara yer vermediği gibi, mümessiller göndermesine rağmen, Enternasyonal'e de münasebet tesis edememiştir.

(32) — Üç defa içtima eden bu konferansa Osmanlı mürettepleri, bina amelesi, deniz işçileri, marangoz işçileri, Müstakil Sosyalist Fırkası.. mümessilleri iştirak etmişti. Müstakil Sosyalist Fırkası, mürettepler ile içtimadan sonra ayrılmışlardı.

girmiş bulunuyordu. Filvaki Halk İştirakiyun Fırkası ileri gelenleri, 9 Mayıs 1921 de, taklîbi hükümetten mahkûm edilmişlerdi.

Büyük Millet Meclisi Hükümetinin işçi sınıfı karşısındaki durumu, İstanbul idaresine el koyduktan sonra büsbütün vazıhlaşmıştır. Bu tarihten sonra vakia Türkiye Sosyalist Partisi gibi provokasyon aleti birtakım teşekküllerin devamına imkân bırakılmamışsa da, işçi sınıfının devam eden teşkilatlanma ve sosyalist temayülleri katıyen müsaîit karşılanmamıştır. Ancak esas maksadı «hükümeti muhteremci milliyenin amele hakkında kanunlarının sermayedarlar tarafından amele hakkında tamamîi tabikini temin etmek (nizamname, madde 2) olan İstanbul Amele Birliği; maksadı «müsavatı hukuku beşeri kabul etmeyenlere karşı devlet ve icabatı insanîyet dairesinde harekete gelmek (nizamname, madde 3) ten ibaret olan İşçi Tesanüt ve Teavün Cemiyeti gibi teşekküller kurulabiliyordu.

1923 senesinin ilk aylarında mevcut işçi teşekkülleri arasında eski dernekçilerin devam eden gayretleriyle yeniden birleşme temayülü canlanmıştır (33).

Fakat bu hayırlı teşebbüs bu sefer de İzmir İktisat Kongresi hazırlığı dolayısıyla tevhür etmiş, diğer yandan bütün gayretlere rağmen bu kongreye, Türkiye işçilerini tamamen ve hakikaten temsil edecek bir delegasyon göndermek mümkün olmamıştır (34).

«Ecnabi sermayesine karşı hasımlığın» mevzubahs olmadığı, ancak «bizim sâimîze inzıman etmesi» lâzım geldiği ilân edilen kongreyi takibeden aylarda ise İstanbulda yeniden canlanan birleşme temayülleri, Türkiye İşçiler Dernekleri Birlikleri İmtihadına bağli olarak İstanbul İşçi Teşki-

(33) — 16 işçi teşekkülünün mümessilleri arasında devam eden içtimalarla bu temayül tahakkuka yüz tutmuş, bir nizamname de yapılmıştı.

(34) — Bu kongrede 34 madde halinde ve işçi grubunun esasları olarak ilân edilen maddeler çalışma şartlarının ıslahı hususunda sanayici ve tüccarların tamamen hemfikir oldukları tekliflerdi. Mamafî demokratik bir mahiyet taşıyordu.

İlatları Heyeti Müttehidesini kurmak teşebbüsüne tevccüh etmişti.

Fakat tıpkı sermayedarlar gibi «mutedil, sermaye düşmanı olmanın ve hattâ ecnabi sermayesinin nâfi olduğunu» ilân eden İstanbul Amele Birliğinin provokasyonlarından başka, o sıralarda Ankarada faaliyete geçmiş olan Halk İştirakiyun Fırkası mensuplarının, İstanbulda İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası ileri gelenlerinin tevhit edilip fırkalarının kapatılması üzerine heyeti müttehede teşebbüsü kalmıştır.

Yerli teşebbüsler birdenbire artmaya başlamakla beraber yarı müstemleke devrinden kalma ecnabi işletmelerin pek de tahdidedilmeyen istismalarına karşı grev hareketleri tekrar artmıştır. Temmuz ve ağustosta Zonguldak kömür işçileri üç defa arka arkaya, 1 temmuzda İstanbul tramvay işçileri, 2 Eylülde Aydın şimendifer işçileri, 7 - 20 Eylül arasında İstanbul mürettepleri, 21 Kasımda Şark Şimendifer işçileri grev ilan ediyorlardı.

Bu sıralarda İstanbul Amele Birliği, yaptığı kongrede Zonguldak Amele Birliğini ve Balya Kara Aydın Amele Birliğini içine alarak Türkiye Amele Birliği ismini almışsa da bu avantürist teşekkül ancak 1924 senesinin ilk aylarına kadar yaşayabilmiştir.

1924 üylülünde Amele Teali Cemiyeti kuruluyordu. Bu sıralarda Türkiyede, çoğu yeniden teşkilatlandırılmış «Tesanüt ve Teavün» ve bir kısmı da «erbabi mesai beyninde Müdafai Hukuk Cemiyeti ümdelerine istinaden tesisi muhadenet» maksadı güden işçi cemiyetleri şunlardı:

İstanbulda: Haliç Şirketi Amelesi Cemiyeti, Şark Şimendiferleri Müstahdemin Teavün Cemiyeti, Silâhtarğa Elektrik Fabrikası İşçileri Cemiyeti, İstanbul Umum Deniz ve Madenkömürü Tahmil ve Tahliye İşçileri Cemiyeti, Dersaadet ve biladiselase İnşaat, Tarik İrgat ve Rençper Amele Cemiyeti, Tütün Fabrikası Amele İttihat Cemiyeti, İstanbul Tramvay Amelesi Cemiyeti, Mürettepler Cemiyeti, Anadolu Bağdat Şimendiferciler Cemiyeti, İzmirde; Aydın Demiryolları İşçiler ve Memurlar Birliği, Mülteci ve Mu-

hacirin Amele Cemiyeti, Tütün Amele Cemiyeti, Şimendifer Fabrikası Amele Birliği, Tramvay İşçiler Cemiyeti, Liman Vapur ve Kömür Amele Cemiyeti, Mavuna Amele Cemiyeti, Liman Rıhtım İthalât ve İhracat Amele Cemiyeti, Müstakil Liman Vapur Amele Teavün Cemiyeti, İnşaat ve Madeni Mevad Amele Teavün Cemiyeti. Edirne'de; Türkiye İşçiler Birliği, Şark Şimendiferler Müstahdemin Teavün Cemiyeti. Adanada; Amele Teali Cemiyeti. Konyada; İşçiler Derneği. Bursada; Yaprak Tütün Amelesi Cemiyeti. Eskişehirde; Anadolu Bağdat Şimendiferciler Cemiyeti.

Müteakip aylar zarfında bu cemiyetlerin en faali olması gereken İstanbuldaki işçi cemiyetleri, Amele Teali Cemiyetinde bazı gayret ve teşebbüsler istisna edilirse, Mesai Kanununun projesini pek az tadilatla kabul eden bir toplantıdan (13 Şubat 1925) başka bir iş yapamıyorlardı.

Nihayet işçi cemiyetlerinde faşizan mesleki temsilcilik mümessillerinin propagandaya giriştiği sıralarda 4 Mart 1925 tarihli Takrirî Sükûn Kanunu ile sosyalist temayüllü neşriyat da (35) durduruluyor ve kasımda Meclise sevk edilen Mesai kanununun müzakeresinden vazgeçiliyordu.

(35) — Millî Mücadele senelerinde bu türlü neşriyattan mevkuat olanları arasında İşçi (Eskişehir, 1920), Albayrak (Erzurum, 1920), İdrak (1919), Yeni Dünya (Ankara, 1920), Vazife (1923), Orak Çekiç (1924) gazeteleri, Kurtuluş (1919), Aydınlık (1921) mecmuaları vardır.

DİKTATÖRLÜK DEVRİNDE İŞÇİ SINIFI

Yerli sanayide süratli ve mütemerkiz bir gelişmeye müterafık olarak Türkiye işçi sınıfının ve teşekküllerinin sınıfı hak ve menfaatlerini temsilden ve hattâ demokratik temayülleri ifade eden bile uzak bir hale getirilişi, diğer âmillerle beraber 1925 ten sonra diktatörlük rejiminin kuruluşuna imkân hazırladığı muhakkaktır.

1927 de yalnız 4 kişiden fazla işçi çalıştırılan sanayi müesseselerinde 147.712 işçi sayılıyordu. Bu miktarın 37.640 ı kadın, 22.941 ı 14 yaşından küçük çocuklardı (36).

Aynı sıralarda ücret durumu ise şöyle idi (37):

Sanayi grubu	Ücret (kuruş)
Ziraat, hayvan ve av mahsulâtı sanayii	120
Ebniye inşaatı sanayii	130
Sanayii haşebiye	185
Sanayii nesciye	93

Böylece ücretlerin düşüklüğünü muhafaza edip üstelik baskının artmaya başladığı bu sıralarda, 1928 temmuzda, Şark şimendifer ve İstanbul tramvay işçileri birer kere daha grev ilân ediyorlarsa da bu grevlerden sonra Amele Teali Cemiyeti kapatılıyordu.

İşçi sınıfı karşısında artık katı bir safhaya giren siyasi ve idari baskıyı, işletmelerde patronlarca alınan türlü tedbirler de itmam ediyordu.

(36) — Sanayi İstatistikleri, İstanbul 1927.

(37) — Şevket Süreyya, Kadro mecmuası, sayı 31.

Meselâ Türk Debağlar Cemiyetine dahil İstanbulun hemen bütün deri fabrikatörleri bulunduğu yerden hüsnühal varakası almamış (nizamname, madde 11) işçi çalıştırmıyordu.

1927 de bütün siyasi, içtimai teşekkülleri mürakabe hakkını kendi kendine tanıyan C. H. P. (nizamname, madde 40) nin artık demokratik hiçbir vasfı kalmamış bulunuyordu.

1930 da muvazaa halinde Serbest Firka kurulurken, kuruculardan ibaret kalmıya mahkûm Lâyük Cumhuriyetçi İşçi ve Çiftçi Fırkası ve Sosyal Demokrat Fırkası müracaatları bile redle karşılanıyordu.

1931 de ise C. H. P. artık işçilerin bir sınıf teşkil ettiğini de inkâra kalkıyordu (38).

1932 de bazı unsurlarca yeniden ortaya çıkarılan Mesai Kanunu projesi hayli sert hükümleri taşımasına rağmen liberallikle vasıflandırılarak Meclise sevk edilmiyordu.

Bu sıralarda ücretler düşmekte devam ederken kazanç vergisinden başka bir yandan da 1931 de buhran, 1932 de muvazene vergileri ihdas ediliyor ve ücretlerden bir miktar daha koparılıp alınıyordu (39).

Bâzi işletmelerde kurulduğu görülen yardım sandıkları ise hakikatte yeni bir külfet vasıtasından başka bir şey değildi (40).

İşçiden, ücretten bahsetmenin tamamen sermayedarlara ve resmi politikacılara hasredilip türlü vesilelerle baskı ve

(38) — C. H. P. programı, İkinci Kısım madde 2. Programı tefsir yolunda konferans veren firka kâtibi umumiisi ise şöyle diyor: «Memlekette bir sınıf suuru uyandırarak tahrikât hissediliyor. Biz bu zeminde uyanık olmak lüzumuna kanımız».

(39) — Meselâ 125 kuruş gündelikte çalışan bir işçinin aylık ücret tutarından 262 kuruş kazanç, 42 kuruş buhran, 275 kuruş muvazene vergisi kesiliyordu. 1935 te bunlara hava kuvvetlerine yardım vergisi de eklendi.

(40) — Bunlardan bir tanesi olan Tütün ve Müskirat Fabrikaları ve Yaprak Tütün Bakım İşleme Evleri İşçi Koruma Sandığına her daimi işçi % 2 aidat ödemeye mecburdu. Buna mukabil sandıktan alınabilen borç, üdenmiş aidat; tutarını geçmiyor ve üstelik % 6 faiz ödemek lâzım geliyordu.

tevkiflerin pek arttığı müteakip senelerde C. H. P. bir aralık faşizan bir kadro içinde işçileri teşkilâtlandırmak tecrübesine de girişti ise de (41) muvaffak olamamıştır.

Vehim içinde diktatörlük gayri iktisadiliğine rağmen «sanayii memleketin muhtelif mntakalarına taksim ederek büyük amele kitlelerinin bulunmasına» mâni olmıya (42) kalkıyor, ister istemez işçi kesafetinin vücuduna ihtiyaç olan yerlerde muvakkat ve köylü işçi kullanmak gibi iptidai ve sakim tedbirlere baş vuruyordu (43).

İş günü 17 saate varıyor, ücretler düşmekte devam ediyordu. Bu sıralarda ücretler en nikbin bir hespla şöyle idi (44):

Sanayi grubu	Ücret (kuruş)
Ziraat ve av mahsulâtı sanayii	110
Ebniye ve inşaat sanayii	105
Sanayii haşebiye	125
Sanayii nesciye	100

İşçi sınıfı saflarında durumun tevli ettiği hoşnutsuzluğun artık her türlü tezahürü mütemadi taziyik ve tevkiflerle

(41) — Bu tecrübelerden en mühimi İzmirde yapılmıştır. İzmirde mevcut Sai Sükûn, Mühtakıl Liman Vapur Amelesi, Mavna Amelesi, Maden Kömürü Tahmil ve Tahliye Amelesi, Kereste Tahmil ve Tahliye Amelesi, Liman Rıhtım İthalât ve İhracat Amelesi Cemiyetleri yerine bir Deniz Amelesi Cemiyeti kurulmuş; Tramvay Amelesi, Telefon, Su ve Havagazı Şirketleri Memur ve Müstahdemîn Birliği meydana getirilmiş, Emekçiler ve diğer fabrika amele cemiyetleri yerine de Sanayi İşçileri Birliği teşkil olunmuştur. Tütün İşçileri Birliği, Matbaa İşçileri Birliği, Şoförler Cemiyeti, Fırın Amele Birliği yeniden teşkilâtlandırılmıştır. Bütün bu işlerden sonra 1935 te «işçi ve esnafı rejime her vechile bağlı ve faydalı» kılmak vazifesiyile C.H.P. İzmir İşçi ve Esnaf Birliği kurulmuştur.

(42) Bk. Sanayi Tesisat ve İşletme ve Vekâlet Teşkilâtına ilâve Hakkında Raporlar, Ankara 1935, sayfa 18.

(43) — Bk. Zonguldakta İşçi Meselesi, Doçent Orhan Tuna, Memleket Tetkikleri Konferansları, İstanbul 1643, sayfa 67.

(44) — Bk. Şevket Süreyya, Kadro Mecmuası, Sayı 31. Hemen aynı sıralarda bir mütehasis heyete göre on vilâyette 38 muhtelif branşta çalışan 165.000 işçinin gündelik ücret vasatısı 67.1 kuruştur.

önlendiği, hattâ Ceza Kanununa bu hususta misilsiz bir hüküm sevk edildiği (45) bu sıralarda sermayedarlar tarafından «gayet isabetli ve muvafık, pek yerinde bulunan» (46) İş Kanunu (47) neşredilmiş ve İktisat Vekâletine merbut olup 1935 de kurulmuş bulunan İş Bürosu da genişletilip İş Dairesi haline kalbedilmiştir.

Bütün bu işler yapılırken, artan proleterizasyona ve sanayileşmeye muvazî olarak işçi sınıfı da mütemadiyen büyümekte idi. 1937 de yalnız İş Kanunu şümülüne giren sahalara — bu kısım sanayiinin yarısından azdır — 265.000 işçi çalışıyordu. Bu işçilerin 51.131 i kadın, 23.000 i 12-18 yaşında çocuklardı (48).

Ziraatte çok daha fazla olan işçilerin kadın nispeti %26, çocuk nispeti % 13 tahmin ediliyordu (49).

Küçük sanayide bilhassa çocuk nispeti çok daha fazla idi. 1925 tenberi azalan ücretler (50) 1938 de muhtelif sanayi gruplarına göre şöyle idi (51):

(45) — 3038 numaralı Türk Ceza Kanununun bazı maddelerini değiştiren kanun, madde 141 ve 142 ye bakınız.

(46) — İş Kanunu hakkında İstanbul Sanayi Birliğinin İncelemeleri, İstanbul 1935.

(47) — 8 haziran 1936 da neşredilen bu kanun evvelki projelere nazaran antidemokratik ve bürokratikti. Şümul derecesi dardı, gayriâidilli ve bilhassa grevi tamamen yasak ediyordu.

(48) — İş İstatistikleri, Ankara 1945.

(49) — Türkiyede Ziraat İşçileri, Dr. Cemil Çalgüner, Ankara 1935, sayfa 29.

(50) — Bu hususta Zonguldak kömür havzasında ücretlerin seyri bir fikir verebilir. Havza'da ücretler 1926 dan 1937 ye kadar şöyle değişmiştir: 1926 da 109,5 kuruş, 1927 de 128 kuruş, 1928 de 121 kuruş, 1929 da 148 kuruş, 1930 da 115 kuruş (İstatistik Yılı 1931), 1933 te 109 kuruş, 1934 te 107 kuruş, 1935 te 106 kuruş, 1936 da 104 kuruş (1933 ten sonraki ücretler için bakınız: Kömür Havzasında Amele Hukuku, Ümrân Nazif Yigiter, Zonguldak 1934, sayfa 74).

(51) — İş İstatistikleri, Ankara 1945. Bu istatistikte bütün sanayi branşlarında ücret durumu gösterilmişse de biz 1913 tenberi mevcut malûmatla mukayeseye kolaylıkla imkân verebilmek için kısmen aldık. Mukayesede 1914 te 100 olan hayat pahalılığının 1938 de 11 misli artmış olduğu hesaba katılmalıdır.

Sanayi grubu	Ücret (kuruş)
Ziraat, hayvan ve av mahsulâtı sanayii	107
Ebniye inşaatı sanayii	173
Sanayii haşebiye	98
Sanayii nesciye	98
Kâğıt ve karton sanayii	127
Sanayii kimyeviye	147

Zirai sahada ise ücretlerin asgari miktarları erkek işçi için 60 kuruş, kadın işçi için 30, çocuk işçi için 20 kuruşa kadar düşüyordu (52).

Ücretlerin bu derece düşüklüğü ve şartların ağırlığına, Türkiyede işçi sınıfının mühim bir ekseriyetini teşkil eden köylü işçiler dahi tahammül edemiyorlardı (53). Hoşnutsuzluğun türlü tezahürleri karşısında C. H. P. bu sefer de sınıf esaslı üzerine herhangi bir cemiyet kurma yasağını Cemiyetler Kanununa ithal etmiştir (1938).

İş Dairesine 5.000 e yakın iş ihtilâfının yığıldığı bir sırada nihayet İş İhtilâfları Uzlaşma ve Tahkim Nizamnamesi (11 mart 1939) neşrediliyordu.

İşletmelerde kültür düşmanlığı azgın bir hal almış (54) ve disiplin son haddine çıkarılmış bulunuyordu. Mecburi meslekî kurslar hakikatte gayrimevcuttu.

(52) — Türkiyede Ziraat İşçileri, sayfa 66.

(53) — Bu hususu zamanın İktisat Vekili şöyle açıklamaktadır: «Amele geliyor, evvelâ şirak olarak fabrikalarımızda ücret vererek okutuyoruz, fabrikaya geçiyor, orada iki üç ay mükemmel çalışıyor. Bir sabah bekyorsunuz, tezgâh boş.» (1937 bütçe müzakereleri).

(54) — Meselâ Anadoluhisarı İp ve Halat Fabrikası iç talimatına göre «gazete, roman ve mecmua gibi okunacak bir şey, her ne olursa olsun fabrikaya getirmek» - dikkat, okumak değil getirmek - yasak edilmiştir.

1939 da başlayan İkinci Dünya Harbi şeraiti ise Türkiye işçi sınıfının umumi durumunu büsbütün fenalaştırmıştır. Artmaya başlayan hayat pahalılığı karşısında verilen ücretlerle işletmeler devamlı işçi bulamamaya başlamış (55) ve durumu önlemek için mükellefiyetler ve fazla mesai mecburiyetleri ihdas edilmiştir (56).

Kadın ve çocuk nispeti mütemediyen artıyordu. Binlerce mahkûm fabrikalara sevk ediliyordu. 1941 den itibaren Nafia Vekâletinin emrine verilen ve her halde 10.000 den aşağı olmayan büyük bir er kitlesi yalnız nafia işlerinde değil istihraç sanayiinde, çimento sanayiinde hattâ zirai kombinalarda kullanılıyordu. Bu erlerle serbest amelenin iki liraya yaptığı iş bir liraya mal ediliyordu (57).

Böyle bir vaziyet içinde gayrikabili tatbik İşçilerin Sağlığını Koruma ve İş Emniyeti Nizamnamesi neşredilirken (5 şubat 1941), sıhhat personeline «10 paralık ameleye 10 liralık ilaç yazıyorsunuz» (58) diye çıkışılan sıtma, verem ve romatizma yatağı iş yerlerinde musap adedi artmış, bilhassa iş kazaları korkunç bir dereceye çıkmıştı.

1943 senesine ait elde mevcut rakamlar Türkiyede işçi sınıfının İkinci Dünya Harbi içindeki feci durumunu

(55) — 1941 yılında yeniden alınan işçiler yekûnu işletmenin sene başındaki işçi yekûnuna nazaran Beykoz Kundura Fabrikasında % 31,4, Bursa Merinos'ta % 64,8, Defterdarda % 68, Karabük'te % 68, Guleman Şark kromlarında % 165, Ergani'de % 247 ye varıyordu. (Bk. Türkiye Sanayiinde İşçilik Problemleri, Ahmet Ali Özeke, İbrahim Fazla Armağan, İstanbul 1945).

(56) — Millî Korunma Kanununun 9 uncu maddesine dayanılarak 1940 şubatında Ereğli kömür havzasında ve nafia inşaatlarında tatbikine geçilen mükellefiyet 1941 de linyit ve demiryolu işçilerine tahmil edilmiştir. İşten ayrılma yasakları hesaba katılırsa bu suretle yekûnu 100.000 e yakın işçi zümresi nâhak bir külfet altına sokulmuştu. Ayrıca hafta tatili tamamen kaldırılmış, fazla mesai serbestisi geniş bir sahaya mal edilmiş, çocuk ve kadınların ağır işlere sevkine müsaade edilmiştir.

(57) — Bk. Nafia Dergisi sayı 2, Ankara 1944.

(58) — Maden İşçilerimizin Bugünkü Yaşayışı, Dr. Hulusî Dosdoğru, Tan gazetesi, ekim 1945.

katiyetle açıklamaktadır. Bu malûmata göre 1937 ye nazaran hayat pahalılığının beş misli artmasına mukabil 1943 senesinde muhtelif sanayi gruplarında ücretler ancak iki misli artmıştı. Filvaki 1943 te ücret durumu şöyle idi (59):

Sanayi grubu	Ücret (kuruş)
Ziraat, hayvan ve av mahsulâtı sanayii	137
Ebniye inşaatı sanayii	215
Sanayii haşebiye	227
Sanayii nesciye	245
Kâğıt ve karton sanayii	250
Sanayii kimyeviye	277

Sanayi gruplarında ücretler böyle görünmesine rağmen İzmir gibi bir sanayi merkezinde vasatî ücret 147 kuruştı (60).

Aynı sene yalnız İş Kanununun tatbik edildiği müesseselerde 265.093 e varan işçi sayısında 1937 senesine nazaran 12-16 yaşındaki çocuklar 60.569 ve 17-18 yaşındaki çocuklar 23.000, 19 yaşından yukarı kadınlar 6.806 kişi artmıştı (61).

Bir yanda da işçi kasafetinin işletme başına 1937 de 42 iken 86 ya çıktığı bu sıralarda iş kazaları 1937 senesinde 4.691 iken 1943 te 11.958 i bulmuştu (62).

Harbin sonuna doğru idare memurlarının ve müstahdemîn kadrosunun 1937 de 15.000 iken 26.000 e çıktığı, çalıştırılan mahkûmların senelik adedi onbinleri geçtiği işletme yerleri, hele istihraç sanayii tamamen Ortaçağa has bir manzara arz ediyordu. Meselâ Değirimsaz linyit ocaklarında çalışan 1.300 işçinin 500 ü mükellef, 600 ü mahkûmdu (63).

(59) — İş İstatistikleri, Ankara 1945.

(60) — Keza.

(61) — Keza.

(62) — Keza.

(63) — Ulus gazetesi, 5 aralık 1945.

Böyle bir durum içinde tabiiyle randman da düşüyordu. Meselâ randmanlı 1940 ta 100 kabul edilen Garp linyitlerinde 1944 te randman 81 e, Divrik madeninde 78, Şark kromlarında 34 e düşmüştü (64).

Sahası genişleyen hoşnutsuzluk tezahürleri korkunç idari baskı ve misilsiz ağır mevzuatla eziliyor, ayrıca işletmelerde kurulmuş C. H. P. ocakları müteyakkız bir espionaj yuvası vazifesi görüyordu.

Beden Terbiyesi teşkilâtı başka türlü bir külfetten başka bir şey değildi.

İşçiler her sabah şöyle bir and içmiye mecbur ediliyorlardı: «Biz Türk işçileri. Türk töresine candan bağlıyız. Büyüklerimizi sayarız. İşimiz en büyük zevkimiz, en büyük varlığımızdır. Amacımız her gün biraz daha çok başarıdır».

(64) — Muhlis Ete, Türkiye ekonomisinde madenlerimizin yeri ve önemi, Türk Ekonomisi dergisi, sayı 45-47, Ankara 1947.

SON DEVİR

İkinci Dünya Harbi neticesinde Halk Partisi diktatörlüğü kadrosunu Anglo-Amerikan ilgisi sayesinde tamamen muhafaza etmekle beraber hürriyet taraftarları ve işçi sınıfının gayrimemnun durumu karşısında hiç olmazsa tavizkâr bir siyaset gütmeye mecbur kalır. Fakat bu arada tedbirli bulunmak avantajını tamamen kullanan iktidar, işçi sınıfı karşısında ancak İş Dairesini (65) «iş hayatını düzenleme, denetleme görev ve yetkisiyle» Çalışma Bakanlığı haline getirdikten sonra sınıf esasını üzerine müstenit cemiyet kurma yasasını kaldırıyor (Cemiyetler Kanununun bazı maddelerini değiştiren kanun, madde 9).

1946 ocağında ise bakanlık «sosyal güveni sağlama ve tam çalıştırma yetki ve göreviyle» yeniden genişletilmiş, İşçi Sigortalı Kurumu faaliyete geçmiş ve İş Bulma Kurumunda değişiklikler yapılmıştır.

Halbuki «memleket vasatısı itibariyle gündelikler — vergiler hariç — hâlâ 250 kuruşu geçmiyordu.

Mükellefiyetlerin çoğu hâlâ devam ediyordu.

Antidemokratik iş mevzuatı ve ilgili idarî teşkilât baskı vasıtası olmak karakterini esas itibariyle muhafaza ediyordu.

Yenilik, siyasi ve meslekî faaliyet ve ahlâkları meşhûk bazı şahısların kurduğu Sosyal Demokrat, İşçi ve Çiftçi, Ergenekon İşçi, Türkiye İşçi Sosyalist, Sosyal Adalet Partisi gibi siyasi teşekküller ve bazı meslekî teşekküllerin işçi sınıfı karşısına çıkarılmasından ibaretti.

(65) — Haziran 1937 de İktisat Vekâletine bağlı olarak kurulan bu daire 126 kişilik bir memur kadrosuna sahipti. Bunların içinde 48 iş müfettişi mevcuttur. Bunlar 14 bölgede çalışıyorlardı.

İşte böyle bir durum içinde, haziranda «Türkiye İşçi sınıfını basmakalıp kandırma ve yıldırma edebiyatına, vaadelere ve kendinden olmyanların düşmanca hesaplarına alet olmaktan kurtarmak maksadını» (66) ileri süren bir İstanbul Sendikalar Birliği kurulmuştur.

Partiler arasında Türkiye Sosyalist Partisi ve Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi'nin karıştığı günlerde yapılan umumî seçimde, Halk Partisinin gene kafî ekseriyeti elde etmesine rağmen, işçilerin hak ve menfaatlerini korumak ve icabında mücadele etmek» gayesini güden sendikalar çoğalmakta devam ediyordu.

Filvaki birkaç ay içinde, İstanbulda; Tütün işçileri, Maden Sanayi İşçileri, Şoförler, Ayakkabı İşçileri, İnşaat İşçileri, Basın Yayın Kafa Kol İşçileri Sendikaları ve İstanbul İşçi Kulübü; İzmirde: Mensucat Sanayii İşçileri, Tütün İşçileri, Basın Yayın Kafa Kol İşçileri, Ticarethane ve Esnaf Müstahdemî, Terziler, Ayakkabı İşçileri Sendikaları ve İzmir İşçi Sendikalar Birliği; Ankarada: İnşaat İşçileri, Terziler, Madenî İşler ve Makine İşçileri Sendikaları; Kocaelinde: Sellüloz Sanayi İşçileri, Nakliye İşçileri Sendikaları ve Kocaeli İşçi Sendikaları Birliği; Eskişehirde: Serbest Sanayi İşçileri Sendikası; Adanada: Mensucat Sanayii İşçileri Sendikası; Samsunda: Tütün İşçileri Sendikası; Zonguldakta: Maden Kömür Havzası İşçileri Sendikası.. kurulmuştur.

Fakat bu sendikalaşma hareketi türlü yönden tahrik ve baskılarla önlenmeye çalışılıyordu.

Filvaki tam bir provokasyon partisi olan Türkiye Sosyalist Partisinin mevhum Türkiye İşçi Sendikaları Federasyonu teşebbüsünden başka temmuzda «Çalışma Bakanlığı teşkilâtına yardımcı olmak, İş Kanununun tatbikatını kolaylaştırmak (nizamname, madde 3), iş randımanını arttırmak (nizamname, madde 12)» gibi maksatlarla C. H. P. direktif-

(66) — Bize Göre Görüşler, İstanbul 1946, sayfa 10.

lerine uygun ve C.H.P. parasıyla herbiri kurucular heyetinden ibaret işçi dernekleri kurulmaya başlanmıştı.

İstanbulda: Türkiye İşçi Derneğinden başka, Kutu Fabrikası İşçileri, Mensucat İşçileri, Berber İşçileri, Ayakkabı İşçileri, İnşaat İşçileri Dernekleri ve Türkiye Kundura İşçileri Derneği, Basın Makinistleri Derneği; Ankarada: Un ve Unlu Madde işçileri, Berberler Derneği.. kurulmuştur.

Böylece birdenbire muhtelif istikametlerde olsa da harraretilenen sendika kurma faaliyeti 16 aralık 1946 da İstanbul bölgesinde 1940 danberi mevcut Örfi İdare Komutanlığının Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi idarecileri ve İstanbul Sendikalar Birliği idarecilerinin tevkihi ve dolayısıyla sendikaların seddi üzerine bu istikamette durdurulmuş, zaten mahdut ve meşhûk bir çerçeve arzeden federasyon teşebbüsü de aynı akıbet korkusuyla sinmiştir. Derneklere gelince, bunlar Başbakanlığa 26 aralıkta çektikleri bir telde «işçilere tam ve demokratik teşkilât hakkının verilmesi dolayısıyla» (!) şükranlarını belirtiyorlar, ayrıca Çalışma Bakanlığına başvurarak «kesin bir rehberlik» etmesini istiyorlardı.

Sendikalar faaliyetine zaten «yeniden bir nizam vermek» isteğinde olan Çalışma Bakanlığı, işte böyle bir sırada Sendikalar Kanununu Meclise sevk etmiş ve umumiyetle acele tedvin edildiği kadar ağır hükümleri ihtiva ettiği belirtilen kanun, C.H.P. ekseriyeti tarafından kabul edilmiştir (20 şubat 1947).

Türkiyede işçi sınıfının hak ve menfaatlerini ve teşkilatlanmasını, sebep ne olursa olsun, bu tarzda önleyiş yakın tarihimizde tekerrür eden misallerde olduğu gibi, memleketimiz için asla hayırlı olmyan bir geleceğin mukadde- mesinden başka bir şey olamazdı.

İÇİNDEKİLER

	Sahife
İşçi Sınıfının Doğuş Devri	3
Yarı Müstemele Devrinde İşçi Sınıfı	6
Millî Kurtuluş ve Mücadele Devrinde İşçi Sınıfı	14
Diktatörlük Devrinde İşçi Sınıfı	20
Son Devir	28